

Аспекти вираження фразеологічними одиницями суб'єктивної оцінки людини (на матеріалі української та англійської мов)

У сучасних наукових працях з лінгвістики оцінка як предмет і об'єкт дослідження є актуальним і перспективним напрямом, який привертає увагу лінгвістів. Сутність категорії оцінки та засоби її реалізації представлено у працях таких відомих лінгвістів, як І. Арнольд, О. Вольф, О. Бессонова, В. Телія, О. Четверікова, М. Levin, Н. Lindquist та ін. Лінгвістична природа оцінки як універсальної категорії вивчається у декількох напрямках: когнітивному, стилістичному, лексичному, комунікативному тощо. Принцип антропоцентричності став складовою цих напрямів, спрямованих на вивчення зв'язку мови з мисленням, пізнанням, свідомістю, культурою, світоглядом як окремого індивідуума, так і мовного колективу, до якого він належить. У центрі лінгвістичної уваги опинився визначений певною культурою користувач мови – суб'єкт, який пізнає світ, мислить, оцінює, адже у мові відображається взаємодія людини і навколишньої дійсності в різноманітних аспектах, одним з яких є оцінний. Об'єктивний світ членується мовцем з точки зору його ціннісного характеру – добра чи зла, користі чи шкоди, і це вторинне членування, яке зумовлене соціально, складним чином відображене в мовних структурах [3, с. 5].

Оцінка – елемент емоційної сфери, і суб'єктивності в процесі її реалізації не уникнути. За визначенням О. Івіна оцінки, які нічого не стверджують і слугують простими мовленнєвими висловленнями почуттів, вважаються *суб'єктивними* і позбавлені істинного значення [5, с. 46]. На нашу думку, ступінь суб'єктивності може бути різним, і рівень суб'єктивності найвищий тоді, коли оцінка залежить від настрою суб'єкта в даний момент.

Дослідження особливостей оцінки в лінгвістиці проводяться переважно на лексичному рівні. Тому дослідження оцінки на рівні фразеології є особливо актуальними. Оцінна функція фразеологізмів базується на системно-мовних властивостях їх семантики, а також на особливостях реалізації їх у мовленні [7, с. 79]. Фразеологія охоплює ті ділянки свідомості, які безпосередньо пов'язані з людиною, з її “картиною світу”, з характеристикою психічних особливостей особистості – процесів пізнання, емоційно-вольового боку

діяльності, індивідуально-типологічних якостей (характер, темперамент, здібності тощо) [12, с. 253]. Серед дослідників фразеології поширена думка, що близько 90% фразеологізмів так чи інакше пов'язані з людиною, відображають її життя [4, с. 45]. Лише незначна кількість виразів характеризує рослинний і тваринний світ, явища природи. Тому багато сучасних мовознавців обирають звичайно за об'єкт дослідження фразеологізми, які відображають життя, поведінку, емоції людини тощо.

У статті ми ставимо собі завданням дослідити особливості вираження оцінки на матеріалі фразеологічних одиниць (ФО) української і англійської мов, що позначають суб'єктивну оцінку людини (далі – СОЛ): її зовнішній вигляд, розумові здібності та ін. Для цієї групи ФО важливим є конотативне значення, оскільки те, що лежить в основі характеристики людини, передбачає те чи інше оцінно-емоційне ставлення до неї. Антонімічний характер оцінки загальновідомий та очевидний, адже в його основі лежить протиставлення якостей позитивності чи негативності, що закріплені в свідомості носіїв мови, і що лежить в основі відчуття людиною дійсності [8, с. 152].

Серед групи досліджуваних нами ФО на позначення СОЛ виділяємо позитивнооцінні і негативнооцінні. До перших відносимо одиниці з позитивним суб'єктивно-оцінним компонентом значення, тобто ті, які викликають схвалення як підтвердження соціально усталеної оцінки людини: укр. *м'який серцем* “добрий, доброзичливий”, *золоті руки* “вправна, здібна людина”, *хоч картину малюй* “дуже гарний, вродливий” [СФУМ, с. 413; 623; 366]; англ. *a man of courage* “хоробра людина”, *wise head* “розумна людина”, *easy on the eye* “вродливий, приємний на вигляд” [АУФС, с. 661; 1013; 298]. До негативнооцінних належать ФО з негативним суб'єктивно-оцінним компонентом значення, які викликають осуд, несхвалення носієм мови певної особи: укр. *баба Палажка* “язиката, чванлива людина”, *лобом неширокий* “не здатний добре мислити; нерозумний”, *без серця* “жорстокий, безжалісний” [СФУМ, с. 22; 434; 643]; англ. *natural fool* “недоумкувата, слабоумна від

народження людина”, *big mouth* “балакун, хвалько”, *dead to all feeling* “нечутливий, безсердечний” [АУФС, с. 687; 134; 264] та ін.

Суб’єктом оцінки може виступати окрема особа або суспільство (соціум), з точки зору яких дається оцінка [3, с. 22], що дістає свій вияв в тих чи інших засобах вираження при організації висловлювання. Наприклад, коли мовець хоче повідомити, що людина забагато говорить, то у нього є вибір засобів вираження для здійснення цього наміру. Вона може назвати цю особу нейтрально, тобто оцінити таку рису як об’єктивний факт, не висловлюючи свого особистого ставлення, лише вибравши оцінне висловлювання, яке характеризує об’єкт за цією ознакою: *Він – говіркий/ балакучий*. А можна вибрати засоби, які мають конотативне забарвлення, наприклад: *Він лепетливий на язик / У нього довгий язик / У нього язик як помело* і т. ін. Або мовець дає оцінку інтелектуальному рівневі іншої людини, вважаючи її розумною людиною (пор. відтінки емоційно-експресивного забарвлення): *мати розум [у голові]; мати голову на в’язах; не в тім’я битий; жарт. мати кебету; жарт. мати лій у голові; мати клепки в голові; фам. казанок варить (у кого, чий): – Нема олії в голові, - зітхав тато* [Дн, с. 86].

За О. Вольф, оцінний предикат має два основні значення – “добре” і “погано”, “+” і “-”. На перший погляд здається, що ознака “добре” або “погано” завжди присутня в складі оцінного слова як його семантичний компонент [3, с. 19]. Скажімо, у словах *гарний, чудовий* очевидний знак “+”, а в словах *жахливий, неприємний* присутній знак “-”. Однак у багатьох словах, які містять оцінку, знак не детермінований, – і в цьому ми згодні із дослідницею. На її думку, знак “+” або “-” часто не можна віднести не лише до окремих слів, але й словосполучень, якщо вони знаходяться поза контекстом. Простежимо це на прикладі українських ФО на позначення СОЛ. Наприклад, яку ознаку мають слова *широка, тонка, порожня* – “добре” чи “погано”? Очевидно, визначити це без контексту складно. Але якщо вони присутні у складі ФО, наприклад, *широка душа, жила тонка, порожня голова*, то ознака (позитивна або негативна) усього фразеологізму є

зрозумілою: *Широка, щира душа в Андрія Янковського, йому весь білий світ подавай, безкрає небо й безліч зірок, що майорять манною* [Пн, с. 85]. Крім цього, за нашим висновком, схвальна чи несхвальна оцінка у більшості випадків зрозуміла і без контексту, на відміну від лексичних одиниць, де поза контекстом знак оцінки визначити буває складно. Пор. *чорний чуб – як чорний віл: Тоді він [Федя]не сумував, а тепер і поготів. Веселий, чуб чорний, аж блищить, як шпак* [Мінько, с. 108]; *Ладний був до господарства її Стефан. Робив як чорний віл* [СФУМ, с. 110].

За В. Телією, між власне оцінними і експресивно забарвленими виразами існує різниця. Оцінні висловлювання мають за мету повідомити про ціннісне значення для автора мовлення того, про кого йдеться. Експресивно забарвлені вирази слугують для того, щоб вплинути на реципієнта емотивно, із суб'єктивної позиції передати особисту думку автора мовлення [9, с. 32].

О. Вольф розглядає емотивність як поняття, тотожне з поняттям “оцінність”, пояснюючи це тим, що у складній взаємодії суб'єкта оцінки з її об'єктом можна виділити компонент, під яким мається на увазі позитивне або негативне ставлення до об'єкта. Це ставлення розглядається незалежно від того, якими якостями наділений об'єкт [3, с. 38–39]. Виділений компонент дослідниці називає оцінністю, або емотивністю, вказуючи в роботі на його умовне використання і зазначаючи, що він не пов'язаний безпосередньо з уявленнями про емоції, емоційність, експресивність та ін. Крім того, цей компонент може мати як емоційну, так і раціональну оцінку [див. 3, с. 3–42]. Слід зазначити, що емотивність (власне оцінність) присутня в усіх оцінних висловлюваннях, відображаючи присутність у них суб'єкта.

В емотивному аспекті оцінки виділяють власні емоції суб'єкта (*На жаль, я була ні сим ні тим, тобто другою у своїх тата й мамі дитиною*)[Тар, с. 57] і емоції, які суб'єкт хоче викликати у співрозмовника (ці одиниці часто належать до 3-ї особи однини): *Цей чоловік упав на мене, як грім на поважну смереку, і не дає спам'ятатися* [Мт, с. 203]. Оцінний компонент значення, тобто схвальна чи несхвальна оцінка, так само як і експресивний, емоційний і

функціонально-стилістичний компоненти, входить до складу конотації і є основним у конотативному значенні фразеологізму.

Зацікавленість дослідників питаннями оцінної семантики зумовлена тим фактом, що вона втілена у конкретні мовні структури, на що вказувала і О. Вольф: “Існують цілі прошарки лексики, призначені для вираження оцінки. Це, в першу чергу, прикметники і прислівники, які виявляють велику різноманітність оцінної семантики” [3, с. 6]. Засобами мовної реалізації оцінки, на думку О. Четверікової, є іменники, прикметники, прислівники, які можуть комбінуватися у словосполучення: ад’єктивні, субстантивні, фразеологічні, а також вживатися у синтаксичних компаративних та корелюючих конструкціях [11, с. 43]. Питання реалізації оцінки через використання прикметників торкалися у своїх дослідженнях Н. Кисліцина, А. Луценчук, Г. Скляніченко. До групи слів з оцінно-емоційною конотацією І. Худяков відносить перш за все абстрактні іменники, що позначають різні поняття розумової діяльності людини, її морально-етичні, естетичні та інші якості, іменники, що позначають особу, а також слова, що вживаються у переносному значенні [10, с. 81].

Проаналізувавши ФО на позначення СОЛ досліджуваних нами мов, у складі яких є прикметник, ми виділили прикметники описового (*ясна, повна, довгий, мідний, м’який; big, fat, wide, red*) і оцінного (*розумна, щира, дурна, бідний; good, wise, greedy*) характеру. Аналіз зіставлюваних ФО засвідчив, що іноді зі значення окремого прикметника у складі ФО асоціативно впливає значення усього фразеологізму: *дурна голова, розумна голова, щира душа, добре серце, довгий язик; big mouth, wise head, good soul, (as) brave as a lion, (as) fat as a butter, greedy as a wolf*.

Вивчення компонентного складу досліджуваних ФО засвідчило, що компоненти, що містять сему з маркованою позитивно- або негативно оцінною конотацією у всіх чи в одному з лексичних варіантів, забезпечують оцінку всього фразеологізму. Наприклад, укр. *як нова копійка, чиста совість, як мертвий, бідний родич*; англ. *hot blood, (as) fair as a lily, (as) silly*

*as a goose, to drink like a fish: Нuzькорослий оземкуватий молодик [...] з чарівною посмішкою підніс нареченій квіти, зблиснувши золотим зубом, сказав якийсь жарт і, вдоволений собою, всівся за стіл, за яким весь вечір саяв, як нова копійка [Дн, с. 168]; For years he **drank like a fish**, but now he has traded in alcohol, which had claimed the lives of an aunt and his younger brother Piers, for Diet and fruit juice [DIO, с. 123]* (фразеологізм асоціюється зі способом життя риби, яка тільки те й робить, що п'є, постійно відкриваючи і закриваючи рота у воді. Тому й людину, яка зловживає алкоголем, порівнюють із рибою).

Звичайно значущість людини як об'єкта оцінки вимагає її багатоаспектного вивчення, адже в аспектах оцінки людини знаходить своє відображення ідея цілісності, презумпції сприйняття її зовнішності, взаємозв'язок між естетичними і прагматичними сторонами, між її фізичними даними і внутрішнім світом, відображений її соціальний статус, зміни, пов'язані з її розвитком і старінням [2, с. 56].

Під *аспектом оцінки* розуміємо скеровування уваги того, хто оцінює, на певні риси суб'єкта оцінки, на притаманні йому особливості, які об'єднані загальним уявленням. І кожен об'єкт, залежно від своєї соціальної значущості або функції, може розглядатися в декількох аспектах: емоційному, естетичному, віковому, соціальному та ін.

Одним із первинних аспектів оцінки вважаємо **емоційний** аспект. Він співвідноситься із передбаченням емоційного сприйняття об'єкта оцінки в момент так званого "первинного бачення" (термін "первовидение" використовував В. Богуславський), та притаманними суб'єкту оцінки інтуїтивними знаннями. На основі цього формується узагальнене емоційне ставлення до об'єкта. Знак оцінки в цьому випадку визначається характером емоції, викликана об'єктом і того, хто дає оцінку. Тому позитивний емоційний вплив отримує позитивний знак, а негативний вплив відповідно негативний знак. Очевидно, що емоційний аспект має місце у випадку першого враження від зовнішнього вигляду людини, її видимих фізичних

особливостей або недоліків, тобто усього того, що першочергово впадає у вічі: укр. *очей не відведеш; як голуб (сивий); самі вуха та зуби* [СФУМ, с. 97; 160; 141]; англ. *as fair as a lily; a mountain of flesh; lantern jaws* та ін. [АУФС, с. 315; 681; 586].

Естетичний аспект співвідноситься з еталонами зовнішності, які є відображенням національної культури. Ці еталони взаємопов'язані з презумпціями індивідуалізації та емоційного ставлення до об'єкту оцінки [2, с. 57]. Естетичне й емоційне виступають у нерозривному зв'язку, що відображається у специфічних сигналах естетичної інформації, які формують образ еталона. Увага того, хто оцінює, зосереджена на виявленні в об'єкті рис схожості з еталоном чи навпаки, відхилення від еталону в гірший бік. На цій емоційній за своїм характером основі формується знак оцінки. Якщо спостерігається наближення до еталону, то оцінка позитивна (*хоч картину малюй; як намальований; як лялечка* [СФУМ, с. 366; 422; 361]; *as graceful as a swan; as red as a cherry* [АУФС, с. 436; 813]), а при відхиленні в гірший бік – негативна (*глянути гидко; ребра світяться* [СФУМ, с. 149; 596]; *a walking skeleton; poor looks* [АУФС, с. 989; 770]). Крім цього, естетичний аспект може позначати не лише ознаки зовнішності людини, а й ознаки фізичного здоров'я, фізичного стану. *ФО кулаком вола вб'є; міцно збитий; як молоко та кров* [СФУМ, с. 51; 257; 403]; *pink of health; look as big as a bull-beef* [АУФС, с. 758; 623] мають позитивний знак оцінки, а *аж кістки торохтять; без кровинки* [СФУМ, с. 297; 316]; *have a bone in the arm; look seedy* [АУФС, с. 455; 625] – негативний. Сюди зараховуємо і характеристику форм людини: будови її тіла, форми обличчя та інших ознак зовнішності. Наближення до еталону набуває позитивної оцінки: *як свічка (рівний, стрункий)* [СФУМ, с. 637]; *as fit as a fiddle* [ДЮ, с. 120]; *starry eyes* [АУФС, с. 888]. Відповідно, відхилення від еталону оцінюється негативно: *мішок мішком; [аж] шкура ренає* [СФУМ, с. 399; 777]; *ніс як кочерга* [Гурин]; *fishy eye; poker face* [АУФС, с. 377; 806].

Цілісний аспект, або аспект **цілісності**, розглядає об'єкт оцінки з погляду наявності або відсутності у нього певного набору рис. Цей аспект загалом передбачає наявність параметрів кількісного представлення. Відповідність або незначне перевищення ознак відповідно до норми оцінюється позитивно: *в тілі; у формі* [СФУМ, с. 712; 739]; *очі як у сови; високий як смерека* [Гурин]; *a bush of hair; in flesh; a chit of a woman* [АУФС, с. 176; 529; 214]. А ознаки людини, що вказують на відхилення в менший бік, отримують негативний знак: *від горшка два вершка; тугий на вухо* [СФУМ, с.]; *лисий як бубон* [Гурин]; *knee high to a duck; (as) deaf as an adder* [АУФС, с. 579; 265].

Віковий аспект взаємодіє з оцінкою людини, пов'язаною з її віком, віковими змінами, а також з досвідом. Тут виділяємо оцінки, що належать до різного віку. Оцінки цього типу співвідносяться з певними уявленнями й асоціаціями про вік людини, тому носять ситуативний характер. Відповідно, характером асоціацій визначається оцінна ознака, яку часто все-таки складно визначити. Пор. укр. *молодий та зелений; під вусом; літа виходять; літа обсіли*; англ. *a green hand; to be past the spoon; to be not a chicken*.

Отже, аналіз компонентного складу досліджуваних ФО на позначення СОЛ засвідчив, що оцінка обумовлена у випадку, коли компоненти, які містять сему з маркованою позитивно- або негативно оцінною конотацією у всіх чи в одному з лексичних варіантів, забезпечують оцінку всього фразеологізму: укр. *цікавий на язик; злий геній; важкий (не легкий) на руку; розумна (твереза) голова; злі (лихі) язики*; англ. *good soul; wrong in the head; bad actor; dirty dog* та ін. Ще однією передумовою обумовленості оцінки є та, коли компоненти ФО мають символічне або міфологічне значення. В українській фразеології це такі одиниці: *з вареної крашанки курча висидить* (крашанка – великоднєве фарбоване яйце, символ життя); *як чорт ладану* (боятися) (чорт – одна з назв злих духів, нечистої сили; в народі вірять, що ладаном можна “викурити” нечисту силу); *як калина* (гарна) (калина – символ дівочої вроди) [СФУМ, с. 84; 769]. В англійській фразеології виділяємо такі ФО: *to blush like a rose* (rose (троянда) у англійців символ

краси) [АУФС, с. 149]; *goody-two-shoes* (образ дівчинки Гуді як символу гордині; йдеться про казкову героїню, яка мала лише один черевик, і стала чванливою, коли їй подарували обидва черевики) [DIO, с. 125]; *in seventh heaven* [DIO, р. 154] (пор. укр. *бути на сьомому небі*) – віддзеркалення давніх уявлень, запозичене з міфології. Вважалося, що існує сім кришталевих небесних сфер, до яких прикріплені зірки та сім планет. Найвища та найголовніша сфера була вершиною блаженства – сьомим небом; вірили також у символічність цифри “7”.

Отже, аналіз ФО на позначення СОЛ в обох мовах засвідчив, що часто зі значення прикметника у складі ФО впливає значення усієї ФО. Крім того, компоненти з позитивною чи негативною оцінною конотацією забезпечують оцінку всього фразеологізму. Водночас, на знак оцінки (позитивний або негативний) впливають компоненти ФО з символічним і міфологічним значенням.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у глибшому аналізі семантики ФО з національно-культурним компонентом та особливості вираження оцінки такими одиницями в українській та англійській мовах.

Література

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык / Ирина Викторовна Арнольд. – М. : Флинта: Наука, 2005. – 384 с.
2. Богуславский В. М. Человек в зеркале русской культуры, литературы и языка / В. М. Богуславский. – М. : Космополис, 1994. – 237 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Елена Михайловна Вольф. – М. : Едиториал УРСП, 2002. – 280 с.
4. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: Нариси / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
5. Ивин А. А. Основания логики и оценок / Александр Архипович Ивин. – М. : Изд-во Московск. ун-та, 1970. – 230 с.

6. Кыслицина Н. Н. Прилагательные со значением обобщенной положительной оценки как фрагмент языковой картины мира (на материале русского, украинского и английского языков) : дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.17 “Сравнительно-историческое и типологическое языкознание”/ Н. Н. Кыслицина. – Симферополь, 2002. – 187 с.
7. Пряхина Н. Н. Становление фразеологической оценки и контекст / Н.Н.Пряхина // Фразеологические единицы и контекст: межвуз. сб. научн. тр. – Иркутск, 1990. – С. 79–86.
8. Скляніченко Г. Прикметники позитивної та негативної оцінок в лінгвістичній картині світу англійської та української мов // Проблемні питання синтаксису: зб. наук. праць. – Чернівці : ЧДУ, 1997. – 228 с.
9. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Телия. – М., 1986. – 143 с.
10. Худяков И. Н. Об эмоционально-оценочной лексике / И. Н. Худяков // Научные доклады высшей школы. – М., 1980. – Серия: Филологические науки. – №2. – С. 79–82.
11. Четверікова О. Функціонування оцінної лексики при висвітленні регіональних конфліктів (на матеріалі журналу Newsweek) / О.Четверікова // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки. – 2009. – Вип. 81 (1). – С. 41–45.
12. Эмирова А. М. Аспекты сопоставительного изучения фразеологической семантики / А. М. Эмирова // Проблеми зіставної семантики. – К., 2005. – Вип. 2007. – С. 252–256.
13. Levin M, Lindquist H. Sticking one’s nose in the data: Evaluation in phraseological sequences with nose [Electronic source] / Magnus Levin, Hans Lindquist // ICAME Journal. – 2007. – № 3. – P. 87–110. – Access to Journ. : <http://icame.uib.no/ij31/index.html>

Список довідникової літератури

1. АУФС – Англо-український фразеологічний словник [уклад. К. Т. Баранцев] – К. : Знання, 2005. – 1056 с.

2. Гурин – Образне слово (Постійні народні порівняння) / [зібр. і упор. І. Гурин]. – К. : Дніпро, 1966. – 222 с.
3. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк]. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с.
4. DIO – Dictionary of Idioms and Their Origins [ed. by Linda & Roger Flavell]. – L. : Kyle Cathie Limited, 2006. – 343 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Дн – Даниленко В. Г. Сон із дзьоба стрижа : [Оповідання] / В. Г. Даниленко. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2006. – 384 с.
2. Мт – Матіос М. Фуршет / Марія Матіос. – Львів, 2002. – 338 с.
3. Мінько – Мінько М. Веселок у пилу : [Роман] / Микола Мінько. – Дніпропетровськ : Січ, 2007. – 224 с.
4. Пн – Пеунов В. Помста знехтуваних богів : [Роман-факт. Книга перша] / Вадим Пеунов. – Донецьк : Альфа-прес, 2005. – 456 с.
5. Тар – Тарасюк Г. Т. Янгол з України : [Маленькі романи, новели] / Г. Т. Тарасюк. – К. : Либідь, 2006. – 432 с.